

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ”
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ”

Драгомир Рачев Йорданов

ГРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРИЯ 1870-1886 г.
ИСТОРИЧЕСКО ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен “доктор”

Научна област: 2. “Хуманитарни науки”

Професионално направление: 2.2. “История и Археология”

Научна специалност: “История на България”

Велико Търново

2016

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ”
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ”

Драгомир Рачев Йорданов

ГРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРИЯ 1870-1886 г.
ИСТОРИЧЕСКО ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен “доктор”

Научна област: 2. “Хуманитарни науки”

Професионално направление: 2.2. “История и Археология”

Научна специалност: “История на България”

Научен ръководител:
проф. д-р Петко Ст. Петков

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от катедра “Нова и най-нова история на България” при Исторически факултет на ВТУ “Св. св. Кирил и Методий” на заседание, проведено на 10.10.2016 г.

Дисертацията се състои от заглавна страница, съдържание, предговор, увод, шест глави, заключение, списък на използваната литература и приложение. Съдържа общо 572 машинописни страници без приложението (приложението представлява отделно книжно тяло от 106 стр.).

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на заседание на научното жури на 20.01.2017 г. от 15.00 часа в зала “Европа” на ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”.

Материалите по защитата са на разположение в съответствие със Закона за развитието на академичния състав в Централната университетска библиотека на ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Актуалност на темата

За да изяснят подробно и правилно общата картина на дадена отминала действителност, историците трябва първоначално да изяснят и сглобят безброй детайли от нея. Един от тези детайли е въпросът за политическите граници на нашата страна.

Границите и произтичащият от тях териториален обхват (обхвати) на България са много важни, защото именно те предопределят съдбата на страната, а също така и насоките на нейната външна политика. Границите предопределят още ресурсите на страната (природни, демографски, военни), до голяма степен нейното икономическо развитие, както и нейната геополитическа тежест в регионален, континентален и световен план. Те са една незаобиколима реалност, с която всяка държава е принудена да се съобразява. Поради тяхната важност те трябва да бъдат обект на специално внимание и изследване.

В настоящия труд е разгледан първият период от съществуването на границите на България в Ново време (зараждането и първоначалното развитие на границите на модерната българска държава).

Обикновено границите на всяка една държава имат сериозна предистория, която трябва да се проучи. В случая е необходимо да бъдат издирени и анализирани различните проекти за границите на България, изработени в навечерието на Освобождението, и да се установи кои от тях са изиграли най-важна роля при определянето на българските граници. Във връзка с това трябва да се изяснят на първо място възгледите на българите за границите на тяхната бъдеща свободна държава и после тези на Великите сили и балканските държави.

В периода 1870-1878 г. българският народ неведнъж категорично заявява, че желае да живее в собствена национална държава, чиито граници трябва да съвпадат с границите на българското етническо землище. За съжаление желанието му не среща съчувствие сред европейските и балканските държави и единствено Русия предприема действия за неговото осъществяване (разбира се, изхождайки от своите собствени интереси). През 1878 г. в Берлин българите действително получават своя национална държава (Княжество България), но поради особеностите на тогавашната международна политика (борбата между Великите сили и балканските държави) тя обхваща едва около 1/3 от българското етническо землище, като българите изобщо нямат думата при определянето на нейните граници.

Съществуват два основни принципа при определянето на държавните граници – етнически и военностратегически. Първият изисква границите да съвпадат или поне да минават близко до етническите, докато вторият напълно игнорира последните и чертае граничното трасе според нуждите на отбраната, т.е. прокарава ги по естествени природни прегради – планини, реки, езера и пр. При определянето на границите на България според международните договори от периода 1878-1947 г. за съжаление твърдо господства вторият принцип, като той естествено облагодетелства главно съседите на страната за нейна сметка. Етническият принцип играе съществена роля само в периода 1870-1878 г. във връзка с границите на предшестващите България български протодържави (и тези на страната в някои български и чужди проекти), т.е. преди тя да се появи официално и реално върху картата.

Берлинските граници са неблагоприятни за България, поради което тя се стреми да ги промени в своя полза, за да стане по-голяма и по-жизнеспособна и успоредно с това достатъчно силна, за да може да освободи останалите извън нейните граници

територии с преобладаващо българско население. И те действително започват да се променят под натиска на недоволния от тях български народ (първоначално чрез Съединението).

Според мнението на автора на труда е необходимо историята и трасето на всяка една граница от всеки един период от историческото развитие на България да бъдат изяснени в детайли. Това важи в особена степен за границите на модерната българска държава, в която живеем днес, защото въпросът за тях винаги ще бъде актуален и по един или друг начин ще влияе върху развитието на страната ни (темата е тясно свързана с нашето съвремие, а не касае дадени твърде отдалечени от нас във времето въпроси или събития). Разбира се, цялостното изясняване (в детайли) на всички граници на страната през периода 1870-1947 г. е трудна и твърде обемна задача (налице е многократна промяна в тях съгласно множество договори, особено след 1912 г.), поради което целите на настоящия труд са ограничени само до 1886 г. Изясняването на границите и териториалния обхват на България в периода 1887-1947 г. може да бъде предмет на едно бъдещо изследване (или изследвания), базирано на настоящото и явяващо се негово естествено продължение.

Разглежданият период е началният от съществуването и развитието на модерната българска държава. По време на него тя постепенно укрепва, утвърждава се като важен фактор на Балканите и мощта ѝ и нейната важност постепенно нарастват. Оформя се нейната главна външнополитическа задача – да осъществи националното обединение на разпокъсаните на пет части от Берлинския договор български народ.

В темата са разгледани още и границите на Източна Румелия, защото тя представлява де факто втора българска държава и поради това няма как да бъде пренебрегната.

Обект на изследването и предмет на изследването

Обект на изследването са държавните граници на България (в това число и тези на протодържавите от периода 1870-1878 г. и на Източна Румелия) през периода 1870-1886 г.

Предмет на изследването са:

1. Формирането на границите на България през разглеждания период 1870-1886 г. в исторически план (изясняване на фактологията около тях в хронологически план – на историческите събития и фактори, довели до тяхното възникване).
2. Тяхното развитие (т.е. промените в тях след първоначалното им очертаване).

Цел на изследването

Трудът доказва липсата до момента на подробно научно изследване по темата чрез подробен преглед на съществуващата историография по нея. Чрез обемното си съдържание (около 600 стр.) той доказва, че разглежда много по-подробно проблема от която и да било досегашна публикация.

Липсата до момента на подробно научно историческо изследване, посветено на възникването и развитието на границите на България в Ново време, води до наличието на редица неясноти, погрешни постановки и дори митове за тяхното очертаване и трасиране. Тези постановки фактически водят до изкривяване на реалната картина, създавайки една донякъде погрешна представа за характера и особеностите на нашите граници. Това налага съществуващите досега погрешни постановки да бъдат ясно

посочени и отстранени чрез появата на такова липсващо досега изследване, за каквото има претенции да бъде труда.

Той изследва задълбочено формирането на границите съгласно различните международни документи (договори, актове и пр.), разглежда детайлните трасета на границите и предлага тяхното ново съвременно картиране.

Целта на труда е да извърши детайлно изследване на границите на България през разглеждания период и чрез резултатите от него да докаже, че в досегашното интерпретиране и картиране на нашите граници (от страна на различни автори, творили от края на 19 в. до днес) съществуват редица грешки и непълноти, които изследването посочва и преодолява (чрез изводите на автора и чрез неговото ново картиране).

Трудът за пръв път разглежда много подробно и в детайли границите на България в периода 1870-1886 г. (със засягане на свързаните с тях спорове, определянето им и настъпилите в резултат на различни събития промени в тях). Но самото разглеждане не е техническо (т.е. границите да бъдат разгледани и описани сами по себе си), а историческо, защото в него (освен чисто описателната страна) се засяга и проследява произходът на всяка една от границите, т.е. засегнат е един много по-широк кръг от проблеми.

Постигането на горепосочената цел може да бъде постигнато само чрез изпълнението на изброените по-долу конкретни (произтичащи от нея) задачи.

Задачи на изследването

Те произтичат от поставената цел на изследването и са следните:

1. Да се набавят необходимите стари документи и материали от епохата (т.е. изворите, важна част от които са карти), както и основните изследвания по темата от стари и съвременни автори (т.е. историографията).

2. На базата на извлечената от изворите фактология (и след запознаване с интерпретацията ѝ от досегашните автори) да се пристъпи към постепенното написване на труда.

3. Да се изработи подходяща структура на труда чрез формулиране на отделните проблеми и обединяването на сходните и взаимосвързани факти и проблеми в отделни глави и параграфи, подредени в хронологичен ред.

4. Да се изберат подходящи методи на работа.

5. Да се формулират основните насоки на изследването, условно разделени на главни и второстепенни.

В случая под главни насоки (които са и приоритетни) трябва да се разбира изследването конкретно на главния обект – границите на България (поотделно и общо) през разглеждания период. Те първо се разглеждат сами по себе си, а после се намира и отчита връзката им с други проблеми.

Под второстепенни насоки трябва да се разбира изследването на по-странични проблеми, които обаче в една или друга степен са свързани с главния обект на изследване (границите) и без отчитането им не може да се получи необходимата пълнота на труда:

а) Всички по-важни проекти за границите ни (български и чужди), за да се види кои са те и особено кои от тях са играли важна роля, т.е. кои залягат в основата на различните договори (и съответно кои не са разисквани сериозно и остават без отзвук).

б) Териториалните претенции на България и останалите държави, фигуриращи в проекти и в някои други документи.

в) Преговорите преди подписването на даден договор (вкл. и на различните конференции), различните спорове и мнения по време на тях на отделните държави (и това чие мнение се налага в крайна сметка).

г) Граничните спорове след установяването на дадени граници между България и нейните съседи (напр. проблемът с Бреговската ливада между България и Сърбия, този с форта Араб Табия край гр. Силистра между България и Румъния и др.).

д) Произтичащите от промените в границите на България промени в територията (площта) на страната. Изясняването на точните граници на България ще позволи (когато те бъдат нанесени върху точни съвременни карти) по-точно и прецизно изчисляване на площта на България според различните договори, както и на площта на различните откъснати или присъединени към нея територии.

е) Външната политика на държавите (осъществявана чрез дипломатически и военни средства), и в частност политиката на България, балканските държави (и особено съседите на България) и Великите сили. Не представлява тайна, че именно тя довежда до промени в границите чрез предизвикването на войни и/или подписването на различни договори.

ж) Отчитане (в една или друга степен) на границите на българското етническо землище на Балканите, а също така и на етническия облик на различните спорни територии.

6. Да се формулират (след внимателен анализ на изворите и историографията) основните изводи за формирането и развитието на границите на България през разглеждания период – първо в отделните глави, а накрая и в заключението.

7. Да се локализируют и отстранят главните грешки в историческите карти и в преводите на стари документи.

8. Да се опровергават някои погрешни схващания на досегашните изследователи, свързани с гранично-териториалната проблематика.

9. Да се популяризират и въведат в научно обръщение някои непознати или слабо познати у нас досега документи и карти (които не са били добре познати или чието значение е било подценявано).

10. Най-важните граници (и проблеми около границите) да се картират от автора (т.е. да се изработят нови подробни карти, каквито досега у нас липсват).

Основен метод

В труда е отредена първостепенна роля на проблемно-хронологичния метод, който е един от най-разпространените и предпочитани от историците методи. Същността му се изразява в проследяване на изучаваната реалност в хронологичен план.

В труда границите са проследени в развитие, т.е. от момента на възникването им до крайната хронологична рамка на изследването, като са проследени промените, настъпили във всяка една от тях. Изяснено е тяхното формиране и зависимостта им от определени исторически събития, процеси и явления.

Хронологични рамки и структура на изследването

За долна граница е възприето създаването на Българската екзархия през 1870 г., а за горна прокарването на новата българо-турска родопска граница според решението на Топханенския акт през лятото на 1886 г.

Долната граница е условна, защото чисто юридически началото на българската държавност (и съответно и на българските граници) е поставено през 1878 г. (а реално – едва в 1879 г.). Въпреки това в предходните 8 г. възникват и се развиват т. нар. протодържавни граници на България (църковни и административни), които не могат и не трябва да бъдат пренебрегнати, защото именно те в една или друга степен са отчетени и залягат в основата на прокарването на първите официални български държавни граници през 1878 г.

Горната граница не продължава отвъд 1886 г., защото периодът 1886-1912 г. е твърде различен от периода 1870-1886 г. Ако в периода 1870-1886 г. има крупни събития, множество значителни по размери териториални промени, проекти, договори и активна намеса на великите сили, в периода 1887-1912 г. са налице само много малки по обем промени в границите на България (микротериториални промени, които на практика дори не могат да се отразят в дребномащабна карта), извършени в резултат само на двустранни договори между българската държава и нейните съседи.

Така че настоящият труд де факто представлява само първият от няколко възможни труда, посветени на границите на България от периода 1870-1947 г. – началният, който е и най-важен, и който позволява по-късно на базата на него да бъде написан следващият труд.

В труда за краткост и по-голямо удобство са използвани по отношение на различните етапи от възникването и развитието на българската държавност (които са твърде специфични и притежават свои конкретни граници, които взаимно не се припокриват) техни условни названия, произтичащи от името на града, в който е подписан договорът за тяхното създаване – Цариградска България (събирателно название на двете български автономни области, проектирани на Цариградската конференция през 1876 г.), Санстефанска България и Берлинска България (Княжество България).

В изследването Източна Румелия условно е наричана държава, макар това чисто юридически да не е съвсем точно, защото по силата на Берлинския договор тя е само автономна провинция.

При написването на труда са използвани около 300 различни източника. От тях 179 са книги и статии (т.е. изследвания на други автори), 66 са сборници със стари документи (включително и протоколи, записки и мемоари), 33 са важни стари и нови карти и 8 са атласи. Използвани са и архивни документи и материали. С най-голямо значение са сборниците, архивните документи и картите.

В труда много важно място заемат различните главни международни договори и други документи, очертали границите на България (протодържавни и държавни) през разглеждания от автора период – ферманът за Екзархията (1870 г.), проектът на великите сили от Цариградската конференция (1876 г.), документът „Основи на мира” (1878 г.), Санстефанският мирен договор (1878 г.), Берлинският договор (1878 г.) и Топханенският акт (1886 г.). Те са разгледани в хронологичен ред и обикновено на всеки от тях е посветена отделна глава.

При разглеждането на даден важен договор в труда е следван определен модел на изложението:

1. Първо се разглеждат предварителните проекти на съответните заинтересовани държави преди началото на дадени преговори (и предвоенните споразумения между тях, ако има такива). Разглеждат се и техните териториални претенции.

2. После се разглеждат преговорите, които обикновено се провеждат на някакъв официален международен форум (конференция или конгрес), и в частност различните обсъждани „работни“ варианти за граници. Посочват се основните спорни въпроси и се изясняват причините за споровете. Разглежда се съдбата на всяка една обсъждана граница поотделно.

3. По-нататък се разглежда подписаният официален документ (проект, договор, акт), и в частност в кои негови точки фигурират териториални клаузи и какво точно постановяват те (като тук естествено акцентът пада върху онези от тях, касаещи България).

4. После се обръща внимание върху приложената към официалния документ карта/карти, която се описва и характеризира. Накратко се изяснява нейният произход (на каква друга карта се основава).

5. Прави се коментар на значението на самия документ, на последиците от него.

6. Накрая се обръща внимание на дейността на делимитационната комисия/комисии, очертала приетите и узаконени граници на самия терен.

Всяка отделна глава съдържа средно по 3-4 параграфа, а параграфите от своя страна са съставени от подпараграфи. В труда обикновено фактологията е анализирана на място, но въпреки това в края на всяка глава има обобщение, в което под формата на точки са дадени основните изводи.

В структурно отношение трудът се състои от предговор, увод, шест глави, заключение и приложение.

ПРЕДГОВОР

В него е посочено, че въпреки значителния си обем, трудът не може (а и няма претенцията) да сложи окончателна точка по въпроса за границите през разглеждания период, но може и трябва да послужи като солидна изходна база за бъдещи допълнителни изследвания по темата, от каквито несъмнено ще има нужда, тъй като той засяга широк кръг от важни проблеми, някои от които по-нататък ще се нуждаят от допълнително изясняване. Достатъчен негов принос е, че той посочва кое е изяснено досега и кое не, с какви материали по темата разполагаме у нас и какво все още липсва.

УВОД

В неговото начало са разгледани особеностите на темата на дисертационния труд. Посочени са причините за избор на темата, нейната значимост, състоянието на проучванията до момента и трудностите, с които авторът се е сблъскал в хода на своята дейност. После е отделено място на обекта, предмета, целта и задачите на изследването. След това е разгледана неговата методология. Изброени са използваните от автора методи и е посочен основният от тях. По-нататък са разгледани и мотивирани хронологичните рамки и структурата на изследването. Накрая са изброени неговите приноси.

Първа глава ИЗВОРИ И ИСТОРИОГРАФИЯ. ОСОБЕНОСТИ НА ИЗСЛЕДВАНАТА МАТЕРИЯ

Първа глава е посветена главно на анализа на изворите и историографията по темата на дисертационния труд, но разглежда също така и специфичните особености на

изследваната материя (т.е. на границите), които са много важни за нейното правилно разбиране и осмисляне.

Главата се състои от 4 параграфа.

Параграф 1

Преглед на основните източници (извори) по темата

Използваният от автора на труда изворов материал включва:

1. Официални международни (двустранни или многостранни) договори, определящи границите на България в най-общ вид.

2. Произтичащи от договорите актове на делимитационните комисии, определящи границите на България в детайли.

3. Проекти на различни държави, народи и на отделни личности, визиращи границите на България.

4. Експанзионистични доктрини, предвиждащи цялостно или частично прекрояване на Балканите, в които е отделено място и на България.

5. Дипломатически и други официални документи (напр. кореспонденция), изясняващи произхода и даващи информация за изработването на отделните горепосочени важни документи, както и за хода на преговорите около тяхното създаване.

6. Протоколи от заседанията на международни форуми (и на делимитационни комисии).

7. Спомени на различни участници в събитията.

8. Стари вестници и други периодични издания от разглеждания период.

9. Оригинални стари карти от периода, които биват два вида:

а) Карти, приложени към официалните документи (договори и актове) и проекти, които са с първостепенно значение за настоящото изследване и поради това са обект на специален анализ.

б) Други стари карти, публикувани в различни книги и периодични издания, или издадени самостоятелно като стенни, използвани като помощни от автора на настоящото изследване (за осигуряването на важна допълнителна информация, свързана главно с установяването на точните трасета на държавните и административните граници и названията на граничните географски обекти).

Сред изброените извори най-важни са официалните документи и проекти, и особено техните териториални клаузи (членове), визиращи границите на България. От огромно значение са също така и приложените към тях оригинални карти, които досега не са били обект на подробен анализ у нас.

Голяма част от тези документи са събрани в различни „цветни” книги, издадени в чужбина веднага след съответните събития.

Разглеждани в съвкупност, всички горепосочени видове извори позволяват изясняване на цялостната картина за проектирането и налагането на българските граници през разглеждания в труда период 1870-1886 г.

Използваните от автора извори могат условно да бъдат разделени на български и чужди (а чуждите на руски, балкански и западни). За щастие голяма част от тях са публикувани в различни български и чужди сборници с документи, както и в други видове книги.

Параграф 2

Преглед на публикациите по темата от български и чужди автори

Много важни са и съществуващите до момента български и чужди авторски публикации (исторически трудове, статии, атласи, исторически карти и др.), разглеждащи в една или друга степен темата на труда. В него им се прави подробен преглед и се оценяват тяхното значение и техните приноси, като успоредно с това се посочват и техните недостатъци – фактологически грешки, неправилна интерпретация на фактите и т.н. Изяснява се какво е постигнато до момента и какво има за цел да надгради на базата на вече постигнатото настоящият труд. Набелязват се съществуващите до момента проблеми и неясноти, които трудът има амбицията да преодолее.

Публикациите могат да бъдат класифицирани според различни признаци:

1. Според произхода си – те са български и чуждестранни.
2. Според вида (формата си) – книги, статии, атласи и карти.
3. Според съдържанието си – обзорни (разглеждащи всички граници на страната заедно), посветени на отделни териториални обхвати на България или посветени на отделни единични граници на страната.

Публикациите у нас на български автори от всички видове се появяват главно през 30-те и 40-те години на 20 в. и след 1989 г. В периода 1944-1989 г. темата не е разглеждана задълбочено главно поради идеологически причини. Следователно можем ясно да разграничим три периода в появата на българските публикации по темата (с определен брой етапи във всеки от тях):

Първи период 1878-1944 г. Той се състои от следните етапи:

1. 1878-1914 г.
2. 1915-1918 г.
3. 1919-1937 г.
4. 1938-1944 г.

Втори период 1945-1989 г. Включва следните етапи:

1. 1945-1967 г.
2. 1968-1989 г.

Трети период 1990-2014 г. Включва два етапа:

1. 1990-1997 г.
2. 1998-2014 г.

През етапи 1 и 3 на първия период публикациите са сравнително малко. Най-много са те по време на световните войни (етапи 2 и 4). С оглед на факта, че тогава България се стреми към териториално разширение, появата на повече публикации тогава, които да го обосноват пред великите сили и българската общественост, е напълно естествена.

През първия етап на втория период темата не е много популярна поради силната идеологизация на историческата наука. През втория етап обаче има известно завръщане към патриотизма и истинската история и именно тогава се появяват повечето публикации по темата.

През третия период има увеличаване на публикациите след кризата от 1996-1997 г., когато има „бум“ на книгоиздаването.

Публикациите по темата не са само книги и статии. Сред тях поради спецификата ѝ фигурират също така и някои по-важни наши исторически атласи, в които има карти за границите ни с по-висока научна стойност (например атласът на Димитър Ризов от 1917 г.), както и някои по-важни наши исторически карти (по-голямата част от тях – обзорни, т.е. изобразяващи всички български териториални

обхвати и граници заедно), издадени като самостоятелни издания (стари и нови), които не могат да бъдат пренебрегнати. Тези издания също са анализирани и оценени в настоящия преглед. В него са пропуснати само учебникарските издания.

В настоящия преглед за по-голямо улеснение българските публикации са обособени в 3 групи:

1. Обзорни публикации, разглеждащи всички териториални обхвати на България за определен период от време заедно.

2. Публикации, посветени на определен важен териториален обхват на България (например Санстефанска България).

3. Публикации, посветени на отделни единични граници на страната.

В прегледа накратко са разгледани и някои чуждестранни публикации по темата, които са дело главно на европейски автори (немци, руснаци, поляци, румънци и др.). Те не са много, защото като цяло интересът към нея в чужбина е сравнително слаб.

Параграф 3

Общи изводи за публикациите

1. В прегледа на българските публикации в труда са включени общо 90 публикации от 4-те вида – книги, статии, атласи и карти (или по-точно 48 книги, 20 статии, 15 самостоятелни карти и 7 атласа). Много е важно да се отбележи, че те не са дело само на историци, а и на неисторици – главно географи, юристи, етнографи, политолози, политици и духовници. От всички 90 публикации 65 са дело на историци, 15 на географи и 10 на други неисторици. Общо 25 от всички публикации не са на историци, или 27 % (малко над 1/4 от всички). Около 16 % са дело на географи, или почти 1/6. Около 11 % от публикациите са дело на други неисторици. Публикациите на историците са 72 %, т.е. 3/4. Наличието на немалко публикации на неисторици може да се обясни с факта, че темата е до известна степен интердисциплинарна и към нея проявяват интерес специалисти и от други сфери (основно географи).

До 1944 г. по-голямата част от публикациите са дело на неисторици – главно географи и юристи. В периода 1945-1989 г. те са дело изключително на историци. След 1989 г. отново немалка част от публикациите са дело на географи, както и на други неисторици, но историците отново доминират.

Общият брой на хората, занимавали се с темата по-обстойно (но не и достатъчно), е съвсем малък. Преди 1944 г. това са А. Иширков и С. Попов, след 1944 г. П. Коледаров, а след 1989 г. А. Иванов. Но никой от тях не прави изчерпателно научно изследване по въпроса, а само общи кратки научно-популярни обзори. Останалите автори се занимават с темата само инцидентно - пишат по нея, но не продължават проучванията си в тази област със следващи публикации.

От българските публикации 50 са обзорни (разглеждат всички граници на страната заедно), 16 са посветени на отделни важни териториални обхвати на България, 18 разглеждат отделни единични граници на страната и 2 са посветени на дейността на делимитационните комисии. От изнесените данни се вижда, че по принцип у нас са предпочитани общите характеристики на границите на България. Това не е изненадващо, защото по принцип те създават по-ясна и по-пълна представа у читателя за разглеждания проблем.

2. В България и до момента липсват сериозни крупни обобщаващи монографии, посветени на границите на модерната българска държава, макар че темата не е никак маловажна. Практически само трудът на географа проф. Тодор Христов от 2001 г.

„Политическа география на България” (част 1) разглежда темата малко по-обширно, но той е в областта на политическата география, а не исторически.

3. В повечето наши публикации основната фактология просто се излага в хронологичен ред и понякога се изнасят някои статистически данни за площта на България (обикновено не всички), като нещата не се разглеждат в детайли и липсва задълбочен анализ на фактите. Това е така, защото в по-голямата си част те представляват научно-популярни общи очерци, предназначени за масовия читател.

4. В края на 19 и през първото десетилетие на 20 в. публикациите по темата са много малко. Те започват да се появяват по-масово едва по време на Първата световна война (1914-1918 г.). Вторият „бум” на публикациите е по време на Втората световна война (1938-1944 г.).

Причините за възродилия се интерес към темата в края на 30-те и началото на 40-те години са главно две. От една страна, тогава от последните промени в границите и териториалния обхват на България (в Ньой) е изминало достатъчно време, за да може да бъде направена равносметка, както и обзор на събитията от последните 50-ина години. От друга страна, тогава в Европа постепенно се надига реваншистка вълна, насочена срещу Версайското териториално статукво, от която българите искат да се възползват, и тъкмо чрез темата за границите (проектирана върху обхвата на българското етническо землище) те доказват несправедливостите, на които са жертва.

В периода 1945-1989 г. сериозни публикации по темата почти липсват. След 1989 г. обаче е налице възвръщане на интереса към нея, в резултат на който се появява сериозна „втора вълна” от публикации.

5. Като цяло публикациите от всички периоди разглеждат нещата главно през призмата на националния въпрос, т.е. имат за цел да докажат, че новите политически граници разпокъсват българското етническо землище на многобройни части. Изводът на всички автори неизменно е един и същ - че спрямо българите са извършени огромни несправедливости. Границите на страната се променят многократно, и то много рядко в наша полза. Обикновено с всяка следваща промяна разпокъсването на българските земи се задълбочава. Това естествено не може да бъде оспорено, но подходът непременно да се обвързват политическите и етническите граници невинаги е полезен, защото тогава последните най-често остават в сянката на етническите. Затова като цяло политическите ни граници не са разглеждани и описани сами по себе си и подробно. Практиката двата проблема задължително да се обвързват силно един с друг твърдо се е вкоренила сред изследователите ни.

6. Може определено да се заяви, че у нас съществува подчертан интерес към Санстефанска България. За съжаление обаче на границите ѝ се обръща много по-малко внимание, поне от гледна точка на точното им установяване. Екзархията и Цариградска България също са обект на по-голям интерес. Проектите за границите на България от навечерието на Цариградската конференция също са разгледани в немалко публикации. Сравнително слаб е интересът към дейността на делимитационните комисии след 1878 г.

7. Като цяло авторите ни боравят с едни и същи източници, което довежда до повтаряемост на едни и същи болезнено известни факти. Същевременно друга голяма група важни извори и публикации (главно чужди) се пренебрегват или са непознати за повечето наши изследователи, поради което не са включени (или поне не масово) в научно обръщение. Не са преведени на български език много важни източници на английски, френски, немски и руски езици. В страната изобщо липсват много важни документи и карти, а те несъмнено могат да хвърлят допълнителна светлина върху

редица спорни и неизяснени въпроси около границите ни, както и да осигурят нови факти. По същия начин в книгите и атласите най-често се използват и мултиплицират едни и същи наши исторически карти, които често съдържат най-разнообразни грешки и неточности, и те обикновено се приемат безкритично. Липсват опити за детайлно установяване на границите ни, като изключим картите на Антон Иванов. Налице са разнообразни грешки и неточности, но малко се прави за тяхното отстраняване.

Поради изтъкнатите по-горе причини до момента не се е стигнало до изграждането на максимално цялостна и пълна представа за събитията, свързани с определянето на границите на България в Ново време, както и не са изяснени в детайли трасетата на самите български граници. Настоящият труд е предназначен да запълни една сериозна празнина в изследването на нашето недалечно минало.

В труда са разгледани общо 115 публикации – 90 български и 25 чужди. Самите цифри говорят, че той се характеризира с доста голяма пълнота и би бил полезен на хората, специално интересувачи се от разглежданата материя.

Обзорът доказва, че до момента не съществува пълно и всеобхватно изследване, разглеждащо в детайли границите на България в периода 1870-1886 г., което потвърждава ползата от написването на труда.

Параграф 4 **Особености на изследваната материя**

Това е един много важен параграф, защото той запознава читателя със същността на понятието „граница“ и с особеностите на границите, а също така изяснява как по принцип става прокарването на нови граници. Според автора има 3 етапа при прокарването на дадени нови граници:

1. Първична делимитация – границите се очертават за пръв път върху подробна едромащабна (генералщабна) карта на даден международен форум (обикновено от специална комисия).

2. Вторична делимитация – границите се очертават детайлно от делимитационна комисия/комисии на великите сили на самия терен върху няколко едромащабни схематични карти (крокита).

3. Борнаж (маркиране, обозначаване, демаркация) – границите се обозначават физически на самия терен от комисия/комисии на граничещите държави, която поставя пирамиди, стълбове или други гранични знаци.

В параграфа са проследени накратко и особеностите на границите на България в Ново време. Авторът предлага периодизация на тяхното развитие и обособява следните няколко периода в него:

1. 1870-1886 г.
2. 1887-1912 г.
3. 1913-1919 г.
4. 1920-1939 г.
5. 1940-1947 г.
6. 1948 г. – до днес.

Авторът посочва, че трудът има основополагащ характер, защото изяснява съдбата на границите на България в подробности само през първия (начален) период от тяхното развитие. И че по-нататък е необходимо продължаване на изследванията.

После авторът отбелязва, че според него има два вида граници на България в периода 1870-1886 г.:

1. Протодържавни – на Екзархията и Цариградска България, които са само административни и никога не са прокарвани и обозначавани на самия терен.

2. Държавни – тези на Санстефанска, Берлинска и Съединена България, които са очертани в официални договори, определени са много по-детайлно и са обозначени на самия терен (с изключение на санстефанските граници).

След това авторът обръща внимание върху връзката между понятията „граница“ и „териториален обхват“. Изяснява, че границите автоматично предопределят териториалният обхват на държавата (който представлява територията, включена в държавата, ограничена в четирите посоки от държавните ѝ граници).

По-нататък авторът посочва основните проблеми при картирането на границите на България. Тук той разглежда подробно проблемите при картирането на границите по-конкретно на Екзархията, Цариградска и Санстефанска България, които са и най-големите. Посочва причините за различията в тяхното картиране между отделните автори, синтезирани в табличен вид. Обяснява, че границите в някои карти (особено тези на авторитетни картографи) стават своеобразни „модели“ за следващите автори, които ги мултиплицират без промени (или с минимални такива) и по този начин ги популяризират. Засяга един много важен проблем – че (за съжаление) при картирането на дадени граници на България у нас почти никога не се посочват източниците, на базата на които става картирането.

После авторът посочва най-често срещаните грешки при картирането на границите на Екзархията, Цариградска и Санстефанска България (отново в табличен вид), като те изпъкват при сравнение между старите картирания на различни автори и новото картиране на автора, което той смята за най-точното до момента.

По-нататък авторът посочва своите основни принципи при картирането на границите на България – че се ръководи на първо място от оригиналните стари източници (текстови описания на граници и официални карти с границите), а не от картирания на други автори. И че също така той картира върху нова съвременна картна основа, към която приспособява граничните трасета (т.е. не пренася механично конфигурациите (очертанията) на оригиналните граници).

Специално при картирането на границите на Екзархията и на Цариградска България (т.е. на протодържавните граници) авторът прилага един нов метод – „методът на статистиките“. При него картирането на отделните граници се извършва на базата на данни за обхвата на отделни административни единици, извлечени от стари статистики.

Авторът посочва основните казуси, свързани с границите на Екзархията и Цариградска България. После посочва източниците, използвани от него при картирането на техните граници.

Втора глава **ПРОТОДЪРЖАВНИ ГРАНИЦИ НА БЪЛГАРИЯ В** **ПЕРИОДА 1870-1877 г. – ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ**

Втора глава е посветена главно на формирането на границите на двете български протодържави от навечерието на Освобождението – Екзархията и Цариградска България.

Тя се състои от 3 параграфа.

Параграф 1

Създаване на Екзархията и нейните граници в периода 1870-1878 г.

В този параграф е разгледана продължителната църковна борба на българския народ срещу Цариградската патриаршия.

Отначало са разгледани проектите за границите на бъдещата самостоятелна българска църква от периода 1856-1869 г., сред които най-важен е проектът на смесената българо-гръцка комисия от 1869 г. За жалост опитите за българо-гръцко споразумение се провалят.

После е отделено специално внимание на султанския ферман от 27 февруари 1870 г. и по-точно на очертаните в него (в чл. 10) граници на новосъздадената Българска екзархия.

Според фермана Екзархията обхваща 13 цели епархии, 2 частично включени епархии, 1 санджак и 1 каза. Тя включва цяла Мизия с Добруджа, Софийско, Поморавието, Северна Тракия и малка част от Македония (Велешко, Щипско и Кочанско). Извън нея остават някои български земи - гр. Варна с черноморското крайбрежие до гр. Кюстенджа, градовете Анхиало и Месемврия, крайбрежието на юг от гр. Бургас, градовете Пловдив и Станимака с няколко разположени близо до тях села и манастири, Одринска Тракия и по-голямата част от Македония.

Тъй като Екзархията не включва в себе си всички български етнически територии в Европейска Турция (и съответно не всички преобладаващо български епархии), екзархийското ръководство си поставя като главна цел да присъедини към нейния диоцез въпросните земи (останали известни в историята като „смесените епархии“) чрез предвидените в чл. 10 на фермана истиями (допитвания). Така през 1874 г. след успешни истиями към Екзархията са присъединени Скопска и Охридска епархия. Но истиямите от 1875 г. в Поленинска (Дойранска), Струмишка и Дебърска епархии се провалят поради началото на Източната криза.

В параграфа авторът разглежда също така основните проекти за корекции на границите на Екзархията от периода 1870-1877 г., защото през него българо-гръцките преговори за споразумение продължават, но за жалост те се оказват безрезултатни.

Отделено е важно място на въпроса за същността и характера на Екзархията – тя чисто църковна структура ли е, или е форма на държавност. Авторът на труда споделя мнението на проф. д-р Петко Ст. Петков, разглеждащ Екзархията като българска протодържава (и пръв въвел това понятие що се отнася до нея). Разгледани са мненията и на други известни български историци като например професорите Б. Димитров и И. Тодев, за които Екзархията също наподобява държавност.

Накрая са разгледани някои конкретни трудности, свързани с очертаването на детайлните граници на Екзархията (с които авторът се е сблъскал и за които той предлага свои конкретни решения).

Параграф 2

Въпросът за границите на самостоятелна България в навечерието на Цариградската конференция

Параграфът е посветен на различните проекти за границите на България от навечерието на Цариградската конференция.

Той започва със споразумението между Русия и Австро-Унгария от Райхщад (26 юни/8 юли 1876 г.). Според него е възможно при разпадане на Европейска Турция да се

създадат две отделни самостоятелни образувания на територията на българските земи – България и Румелия. Отделено е внимание и на цялостното положение на Балканите според споразумението, както и на важния факт, че съществуват две различни негови варианта (записа) – австро-унгарски и руски.

По-нататък са разгледани 8 западни проекта за прекрояването на Балканите от 1875-1876 г. Те са сравнително сходни, защото в повечето от тях на бъдещата българска държава са определени твърде тесни граници - до Стара планина (а в някои от тях дори такава държава изобщо не се създава).

В параграфа е разгледан също така и въпросът за границите на самостоятелна България по време на мисията на Драган Цанков и Марко Балабанов в Западна Европа през 1876 г. Двамата български представители установяват, че на запад като цяло са против това България да има обширните граници, желани от българския народ.

Важно място в параграфа заемат българските проекти за създаването на самостоятелна България от 1876 г., изработени специално за предстоящата Цариградска конференция (общо 11). Те са разгледани подробно и в хронологичен ред, като основен обект на изследване в тях естествено са предложените от тях граници на бъдещата българска автономия или държава. Като цяло въпросните граници са доста обширни (неизменно обхващат всички български земи), по което проектите си приличат. Най-голямо внимание е отделено на тези от тях, в които границите на България са описани най-подробно – проектът на Русенския ЦК и този на БЦБО.

Значителна част от параграфа е посветена на руските проекти за Балканите и България от 1875-1876 г. Най-силно е наблегнато върху онези от тях, подготвени за Цариградската конференция.

Особено интересен е проектът на граф Игнатиев от август 1876 г, според който България обхваща само Мизия, Северна Тракия, Софийско и Поморавието.

В навечерието на Цариградската конференция руснаците изработват два отделни проекта – минимум и максимум. Максимумът има особено голямото значение – това е известният проект Скайлър-Церетелев (изработен от американеца Ю. Скайлър и руснака княз А. Н. Церетелев). Той е познат в няколко различни варианта и предвижда създаването на обширна българска автономна област, обхващаща Мизия (с Добруджа), Поморавието и по-голямата част от Македония и Тракия. Минимумът е изработен лично от граф Игнатиев и предвижда създаването на две отделни български автономни области – Източна с център гр. Русе и Западна с център гр. София. В Западната област са включени Поморавието, Софийско, Северна Тракия, част от Източна Тракия (Одринският санджак) и част от Македония (Скопие, Воден и Велес), а Източната включва Мизия с Добруджа и Североизточна Тракия с гр. Бургас.

Параграфът завършва с предварителните преговори между граф Игнатиев и английският пратеник лорд Солзбъри в навечерието на Цариградската конференция, в които България заема основно място. Руснакът предлага на англичанина няколко различни проекта, но те не са одобрени. Сред тях по-интересен е един меморандум, според който България получава обширна територия (сходна с тази, очертана в проекта Скайлър-Церетелев), но в нея не влиза Варненският санджак.

Като цяло първоначалните руски проекти са по-умерени - предвиждат България да бъде само автономна област, която наистина обхваща повечето български земи (Мизия, Тракия и Македония), но няма излаз на Егейско море.

Параграф 3 Граници на автономна България съгласно проекта на Цариградската конференция от декември 1876 г.

Параграфът е изцяло посветен на Цариградската посланическа конференция от 1876-1877 г., и в частност на нейните решения относно границите на България.

Той започва с разглеждането на предварителната конференция на представителите на великите сили, по време на която граф Игнатиев предлага проект (на основата на проекта Скайлър-Церетелев) за създаването на обширна единна българска автономна област с граници, близки до тези на българския народ (обхващащи Мизия с Добруджа, Софийско, Поморавието и по-голямата част от Македония и Тракия). Той веднага е подложен на сериозна критика от западните делегати. В общи линии обаче те възприемат руското гледище за това при определянето на границите на българската автономия да се изхожда на първо място от етническите граници на българите.

По време на разискванията е решено България да бъде не единна, а разделена на две отделни автономни области – Източна с център гр. Търново и Западна с център гр. София. Също така се водят спорове за принадлежността към областите на някои периферни кази (главно в Южна Македония). В очертаните от делегатите граници на двете области влизат по-голямата част от българските земи в Европейска Турция (най-важните), което е от огромно значение за българите.

Според окончателния проект на великите сили Източната българска автономна област обхваща 6 санджака и 3 кази, включващи Централна и Източна Мизия, Добруджа и Северна Тракия. Западната българска автономна област обхваща 5 санджака и 7 кази, включващи Западна Мизия, Софийско, Поморавието и Северна и Централна Македония. Извън двете области остават някои периферни български земи – Одринска Тракия, Егейска Македония и Дебърско.

Проектът на великите сили е предложен на първото от редовните заседания на Османската империя, но тя го отхвърля, защото категорично не е съгласна със създаването на български автономни области (тя го разглежда като прелюдия към откъсването на България от имперската територия). Поради обструкциите на Високата порта конференцията завършва с провал, но въпреки това тя е много важна за българите, защото на нея за пръв път великите сили признават и сами очертават обхвата на българските етнически територии.

В края на параграфа е разгледан подробно териториалният обхват на Цариградска България (на двете области), както и оригиналните карти на двете български автономни области. Изказано е предположението, че последните са създадени на базата на известната „Карта предъявленна Константинопольской конференци“.

Параграф 4

Обобщение и изводи за протодържавните граници на България

В него са синтезирани основните изводи, направени на базата на изложената в главата фактология:

1. Разгледаните в началото на главата проекти доказват, че една от главните цели на българската църковни дейци още от самото начало е да включат в диоцеза на самостоятелната българска църква всички български етнически територии на Балканите (т.е. цялото българско етническо землище). Това е един много важен факт, който не трябва да се пренебрегва.

В хода на църковната борба гърците сравнително лесно отстъпват Мизия, Поморавието и Северна Тракия, но сериозно се съпротивляват що се отнася до

Македония и Южна Тракия. Така се обособяват т. нар. „смесени епархии“, които се превръщат в ябълката на раздора между българите и гърците. За жалост до 1877 г. Екзархията не успява да ги присъедини (с изключение на Охридска и Скопска епархии), но въпреки това тя не се отказва от тях.

2. Екзархията е своеобразна българска протодържава, защото има не само църковни, но и чисто политически цели, и това се признава и от някои нейни дейци. Съответно нейните граници не са просто административни, а протодържавни. И появата им бележи първият етап от възстановяването на българската държавност в Ново време (което трае продължително време и първоначално не е съвсем ясно забележимо).

3. Прегледът на западните проекти от периода 1875-1876 г. и анализът на мисията на Драган Цанков и Марко Балабанов в Западна Европа през 1876 г. показват, че по онова време западните велики сили изобщо не приемат българските искания за създаването на голяма самостоятелна българска държава. Те или са склонни да дадат на България твърде тесни граници, или пък изобщо не желаят тя да се появи върху политическата карта на Европа. Така че онова, което се случва през 1878 г. в Берлин, е можело да се прогнозира още през 1876 г.

4. Западните държави са съгласни да приемат съществуването на някаква българска автономна структура (църковна или светска) в граници, близки до тези на българския етнос, само ако тя е в рамките на Османската империя и не застрашава целостта ѝ. Те обаче категорично се противопоставят на създаването на самостоятелна българска държава с широки граници. За разлика от тях Русия (поради свои собствени съображения) проявява склонност да удовлетвори българските искания.

5. Всички български проекти от 1876 г. (предназначени за Цариградската конференция) предвиждат създаването на обширна българска автономия или държава, което не е учудващо, защото то съвпада с желанието на българския народ. Макар между проектите да съществуват известни разлики що се отнася до детайлните граници на самостоятелна България, те са твърде сходни помежду си по своя генерален замисъл.

6. Първоначалните руски проекти за границите на българската държава от 1875-1876 г. (до навечерието на Цариградската конференция) предвиждат създаването на малка по размери българска автономия. В навечерието на конференцията обаче в своите проекти граф Игнатиев вече възприема българския възглед за създаването на обширна българска автономия (явно убедил се в основателността и справедливостта на българските искания).

Прави впечатление фактът, че като цяло по-ранните руски (предвоенни) проекти са по-умерени и в тях (за разлика от българските) липсва излаз на България на Егейско море – явно за да не се предизвика Западна Европа.

7. По време на Цариградската конференция границите на автономна България са почти правилно очертани, но за жалост тя е разделена (под натиска на западните държави) на две части.

8. За разлика от Екзархията, Цариградска България не получава шанса да просъществува и затова нейните граници съществуват само на книга, те не са подробно очертани и официално утвърдени. Това естествено не ги умаловажава, но сериозно затруднява тяхното точно установяване днес.

9. Като цяло протодържавните граници на България са много по-трудни за подробно установяване от държавните граници от съвременна гледна точка. Те са (и вероятно ще продължават да бъдат) предизвикателство за картографите и занапред, защото липсват подробни карти, върху които те да са очертани. За тях получаваме

информация главно от текстови описания и (при Цариградска България) от твърде схематични карти.

10. При част от границите на протодържавите (Екзархията и Цариградска България) е налице поливариантност (дадени участъци от тях могат да бъдат изобразени най-малко по два различни начина, които обаче са равностойни помежду си).

11. Безспорно създаването на Екзархията и Цариградска България е много важно признание за съществуването на българите като отделен етнос в Османската империя и за обхвата на техните етнически граници, както признават повечето български историци. Без тях трудно щеше да се стигне до Санстефанска България и като цяло българските национални искания нямаше да получат сериозна обосновка, върху която да стъпят.

Тези две протодържави обаче не са просто подарени на българите, а заслужени (извоювани) от тях чрез техните упорити борби, продължили две десетилетия (1856-1876 г.).

Трета глава **ВЪПРОСЪТ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ГРАНИЦИ** **ПО ВРЕМЕ НА РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА ОТ 1877-1878 г.** **ГРАНИЦИ НА БЪЛГАРИЯ СПОРЕД ДОКУМЕНТА „ОСНОВИ НА МИРА“ И** **СПОРЕД САНСТЕФАНСКИЯ МИРЕН ДОГОВОР ОТ 3 МАРТ 1878 г.**

Главата е изключително важна, защото разглежда детайлно два много важни документа.

Тя се състои от 4 параграфа.

Параграф 1 **Въпросът за границите на България по време на** **Руско-турската война от 1877-1878 г.**

В началото на параграфа са разгледани границите на България в картата на руския офицер ген. Н. Обручев, занесена от него в гр. Виена през м. декември 1876 г. По своята същност тя представлява руски проект, предложен на австро-унгарците, и е сравнително слабо позната в българската историография. В нея на българската държава са дадени доста широки западни граници – към нея е Поморавието и почти цяла Македония.

После е разгледано споразумението между Русия и Австро-Унгария от Будапеща (6/18 март 1877 г.), което до голяма степен преповтаря положенията от Райхщад – в него българските земи отново са разделени между двете нови държавни образувания България и Румелия.

По-нататък е отделено специално внимание на един проект на ръководителя на руската Гражданска канцелария в българските земи княз В. Черкаски от лятото на 1877 г. за създаването на обширна българска държава. Той е добре познат у нас, защото е най-максималистичният руски проект по отношение на България – предвижда тя да има изключително обширни граници, простиращи се от р. Дунав до Егейско море и от Черно море до Албания (и въобще я превръща в най-голямата балканска държава).

После е отделено внимание и на някои други руски проекти от периода януари-октомври 1877 г., като например тези на княз А. М. Горчаков и на К. Скалковский.

Направен е важният извод, че тогава сред руския управляващ елит съществуват две основни противостоящи си групи, наречени условно от автора „славянофили“ и „западнофили“. Като цяло първите са по-благосклонни към България и ѝ дават доста обширни граници, докато вторите са готови да се задоволят със създаването на малка по размери българска държава, простираща се до Стара планина. Колебанията на руската политика по онова време се дължи на противоречията и на борбата за власт между двете групи.

Параграф 2

Прекратяване на военните действия чрез документа „Основи на мира“

В края на м. декември 1877 г. турците молят за примирие и между тях и руснаците започват продължителни преговори. Те довеждат в крайна сметка до подписването на 19/31 януари 1878 г. в гр. Одрин на два документа, чрез които военните действия фактически се прекратяват.

Документът „Основи на мира“ е особено важен, защото е първият документ, очертаващ следвоенните граници на България (макар и не много детайлно). Той бележи завършека на изпълнението от страна на Русия на мандата, даден ѝ от Европа, да наложи с военни средства на Османската империя договореностите от Цариградската конференция от 1876 г. И документът в общи линии е съобразен с въпросните договорености.

Според „Основи на мира“ трябва да се създаде васално на султана българско княжество, което по размери не може да бъде по-малко от Цариградска България. Тоест в общи линии то трябва да има граници, близки до общоприетите цариградски – с изключение на липсата на вътрешната вертикална разделителна линия между Източна и Западна България. Именно фактът, че според него размерите на България са сравнително умерени (новото княжество няма излаз на Егейско море), го превръща в един относително приемлив за Европа документ. За разлика например от Санстефанския договор, който е чисто руско творение (границите на България според него са съвсем различни от горепосочените), и поради това е абсолютно неприемлив за западните държави.

За съжаление документът „Основи на мира“ не е широко известен у нас и несправедливо остава в сянката на Санстефанския договор.

Демаркационната линия, прокарана според Конвенцията за примирие (вторият документ, подписан веднага след „Основи на мира“), не е удачно изработена, защото оставя извън свободната руска зона обширни територии, населени с българи (главно в Македония).

Параграф 3

Ход на мирните преговори и подписване на Санстефанския мирен договор (3 март 1878 г.)

Параграфът е посветен на важни събития – преговорите в Сан Стефано и подписването на Санстефански мирен договор.

В началото на параграфа е отделено място на предварителния проект на граф Игнатиев за преговорите, който е сравнително непознат в българската историография. Според него България има много по-обширни граници отколкото тези, очертани накрая от гореспоменатия договор.

После са проследени преговорите между графа и румънските държавни ръководители в Букурещ, по време на които той се съгласява да откъсне Северна Добруджа от България, за да бъде тя по-късно разменена за Южна Бесарабия.

По-късно граф Игнатиев преговаря и със сърбите и е принуден да им отстъпи гр. Ниш с неговата околност (който според първоначалния му проект е част от България).

По-нататък в параграфа първо е проследен общия ход на преговорите между Русия и Османската империя, а после е отделено внимание на определянето на отделните граници на Санстефанска България.

Преговорите протичат бавно и трудно, като основните трудности в тях произтичат от поисканите от Русия доста обширни граници за бъдещата свободна България. Османската империя им се противопоставя и се опитва да ги стесни максимално. Най-ожесточените спорове се водят за градовете Одрин и Солун, които според първоначалния проект на граф Игнатиев са включени в България. Заради упоритата турска съпротива графът е принуден да ги върне на Високата порта.

В параграфа е разгледано последователно и поотделно формирането по време на преговорите на окончателните български граници в Добруджа, Поморавието, Тракия и Македония. Посочено е, че по време на дискусиите особено важно място заема въпросът за излаза на България на Егейско море. Русия успява да осигури този излаз въпреки силната турска съпротива, макар че връща на Османската империя гр. Солун.

После е разгледан Санстефанския мирен договор от 3 март 1878 г. и по-специално неговите териториални клаузи, касаещи България. Посочено е, че той е доста благоприятен за българите, макар че оставя извън границите на новата българска държава немалко български земи.

Според чл. 6 на Санстефанския договор се създава обширно автономно българско княжество с площ 170 хил. кв. км, включващо в себе си по-голямата част от българското етническо землище – цяла Мизия с Южна Добруджа (до линията Расово-Мангалия), Софийско, източната част на Поморавието (Пиротско и Вранско), Северна Тракия, части от Южна (Одринска) Тракия (Лозенградско, Люлебургаско и Ксантийско), по-голямата част от Македония (с гр. Кавала, но без гр. Солун, Халкидическия полуостров и долината на р. Бистрица) и дори малки части от Източна Албания (Корчанско, Старовско и Пешкопийско). Извън неговите граници обаче остават някои периферни български земи – Северна Добруджа, западната част на Поморавието (Нишко, Лесковацко и Прокуплийско), част от Одринска Тракия (Източните Родопи с част от беломорското крайбрежие и районът на гр. Одрин) и някои малки части от Южна Македония (Кайлярско, Негушко и част от Костурско).

В параграфа много голямо внимание е отделено на картата на Санстефанска България, приложена към договора, която досега на практика не е подробно анализирана в българската историография.

Разгледани са и обясненията на граф Игнатиев за границите на новата българска държава. Според него те се основават на тези на Цариградска България.

В края на параграфа е отделено внимание на руските планове за очертаването на границите на Санстефанска България на самия терен. След подписването на Санстефанския договор граф Игнатиев полага големи усилия да се пристъпи към бързото сформиране на руско-турска комисия за очертаването на българо-турската граница, но те не се увенчават с успех.

Параграф 4

Заключителен коментар за преговорите и Санстефанския договор (и в частност за границите на България)

В него са синтезирани основните изводи, направени на базата на изложената в главата фактология:

1. Проектът на ген. Обручев изразява силното желание на Русия да се договори с Австро-Унгария относно установяването на твърди безспорни нови граници на Балканите, за да няма по-нататъшни разногласия между двете сили. Петербург проявява такова сериозно желание три пъти – в Райхщад през 1876 г., в Будапеща през 1877 г. и във Виена през 1878 г. (след подписването на Санстефанския договор). И трите пъти Виена се опитва почти ултимативно да наложи своите собствени искания, игнорирайки интересите на всички останали държави и народи, включително (и особено) и тези на българите, поради което до ясно и твърдо споразумение така и не се стига (след Сан Стефано Русия вече не може да си позволи да прави големи отстъпки, поради което се стига до разрыв между нея и Австро-Унгария и до свикването на Берлинския конгрес).

2. Преди и по време на Руско-турската война от 1877-1878 г. е налице сериозен сблъсък между двете основни групи в руския управляващ елит – западнофили и славянофили, и именно той е главното обяснение за непоследователната политика на Русия тогава. Западнофилите са склонни да се задоволят със създаването на малка България, а славянофилите (и особено българофилите сред тях) упорито настояват за голяма България. Така че за единна руска позиция и политика тогава много трудно може да се говори.

По време на руско-турската война от 1877-1878 г. славянофилите временно получават надмощие и така се стига до появата на Санстефанска България.

3. По време на цялата война Австро-Унгария се опитва да провали руските планове за създаването на голяма българска държава с всички средства – задкулисни действия (сближаване с Англия), отправяне на открити заплахи към Петербург (въпреки съюзните отношения между двете велики сили) и др. Но политиката ѝ не се увенчава с успех, просто защото по онова време Русия има сериозен интерес от създаването на обширна България, чрез която индиректно да се доближи до Проливите и да получи излаз на Егейско море.

4. По време на войната Русия не освобождава Македония, което поставя под въпрос реалното създаване на Санстефанска България (въпреки че отлично знае за огромното значение на принципа на фактическата окупация при определянето на следвоенните граници).

5. Документът „Основи на мира” е особено важен, защото е първият документ, очертаващ следвоенните граници на България.

6. Преди началото на мирните преговори с Османската империя граф Игнатиев е принуден да направи сериозни териториални отстъпки в полза на Румъния и Сърбия. В Сан Стефано графът възнамерява да даде на бъдещата българска държава доста обширни граници, но поради обструкциите на турците е принуден да върне на Османската империя определени територии (Одрин, Солун и Западна Тракия с Източните Родопи) – един факт, който не е широко известен. Ако се сумират общите загуби на България в полза на Сърбия, Румъния и Османската империя, ще се установи, че те никак не са малки. Но същевременно не са и толкова фатални, защото отстъпените територии са главно периферни за българите и с по-слабо значение за тях.

7. Тъй като границите на Санстефанска България никога не са прокарвани на самия терен, и до днес съществуват спорове за някои части от тяхното трасе.

Четвърта глава
ВЪПРОСЪТ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ГРАНИЦИ
ПО ВРЕМЕ НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС. ГРАНИЦИ НА
КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ СПОРЕД
БЕРЛИНСКИЯ ДОГОВОР ОТ 13 ЮЛИ 1878 г.

Главата е посветена главно на границите на Княжество България и Източна Румелия според Берлинския договор от 13 юли 1878 г. В нея подробно са проследени събитията, предшестващи подписването на договора, но е поставен акцент върху Берлинския конгрес.

Главата се състои от 3 параграфа.

Параграф 1
Отхвърляне на Санстефанския договор от западните държави
и подготовка за Берлинския конгрес

В началото на параграфа са разгледани подробно възраженията на западните велики сили (и особено тези на Англия и Австро-Унгария) и на балканските държави срещу твърде обширните според тях граници на Санстефанска България. Те не желаят създаването на голяма българска държава, защото това противоречи на техните собствени интереси. Западните държави въстават срещу нея, защото я разглеждат като руски васал, чрез който Петербург възнамерява да си осигури излаз на Егейско море и удобни позиции в близост до Проливите и Цариград. Балканските държави се страхуват тя да не стане балкански хегемон. Те остро протестират срещу включването в нейните граници на територии, които смятат за свои (създаването ѝ осуетява техните експанзионистични планове към българските земи).

За да снижи напрежението, отначало Русия започва преговори със своя официален съюзник Австро-Унгария. Във Виена се провеждат разговори между австро-унгарския външен министър граф Дюла Андраши и руският пратеник граф Игнатиев. Те са много напрегнати и по време на тях унгарецът връчва на руснака свой проект за сериозни промени в Санстефанския договор, според който България губи част от Поморавието в полза на Сърбия, част от Одринска Тракия в полза на Османската империя и по-голямата част от Македония, която е обособена като отделна автономна област. Проектът е занесен в Петербург, но е отхвърлен от руското държавно ръководство. Руснаците (и в частност граф Игнатиев) изготвят свой контрапроект (промемория), според който Санстефанска България се разделя по вертикала на две отделни княжества (Източно и Западно), но външните ѝ граници се запазват непроменени. Той е връчен на Виена в началото на м. май 1878 г., но е отхвърлен от нея. Въпросният контрапроект е сравнително слабо познат у нас, поради което в параграфа на него е отделено специално внимание.

Поради провала на австро-руските преговори Русия се насочва към директни преговори с Англия. В резултат на тях се стига до подписването на известното англо-руско споразумение от 30 май 1878 г., което на практика погребва Санстефанска България. Според него България се разделя на две части по линията на Стара планина, като Северна България е княжество, а Южна България автономна област (като от последната са откъснати Македония и егейското крайбрежие). То е неблагоприятно за българите, но осигурява запазването на мира между Русия и Англия. Поради важността му споразумението е подробно разгледано в параграфа. Посочен е важният факт, че на практика именно то до голяма степен предопределя решенията на Берлинския конгрес.

В края на параграфа е отделено място на отношенията между Англия и Австро-Унгария, и в частност на подписването на тяхното тайно споразумение от 6 юни 1878 г. Двете държави имат общи интереси и дълго време преговарят зад гърба на Русия. Главната им цел е да не допуснат създаването на голяма българска държава на Балканите. Тяхното споразумение предвижда бъдещо разделяне на България на две части по билото на Стара планина.

Параграф 2 **Въпросът за границите на България по време на Берлинския конгрес. Берлинският договор от 13 юли 1878 г.**

Този параграф също е много важен.

В неговото начало са разгледани инструкциите на руските делегати за предстоящия Берлински конгрес. После са посочени участниците в него, механизмът на работа на конгреса, неговите основни комисии и основните дискутирани на него проблеми. Отделено е важно място на териториалните претенции на великите сили, балканските държави и Османската империя (насочени в по-голяма или по-малка степен към изконни български земи)

По-нататък е разгледан ходът на конгреса според официалните протоколи и някои други източници. Почти всички изследователи са единодушни, че българският въпрос е най-важният на форума (и по-точно въпросът за границите на България).

На него първо са разгледани споровете за принадлежността на някои големи територии – Софийският санджак, Варненско и долините на реките Струма и Места. За щастие на българите Русия успява да запази (с помощта на Германия) Софийския санджак и Варненско за Княжество България, но долините на Струма и Места са откъснати от Източна Румелия.

По-нататък е разгледано определянето на отделните граници на Княжество България и Източна Румелия, и перипетиите, свързани с тях. Разгледан е по-специално проблемът за корекциите на границите на Софийския санджак (от който се откъсват територии на юг и изток в ущърб на България – Копривщенско, Ихтиманско и Горноджумайско), споровете за старопланинската граница между Княжество България и Източна Румелия, проблемите около добруджанската българо-румънска граница, споровете около западната граница на Княжеството със Сърбия и проблемите около определянето на южната граница на Източна Румелия с Османската империя. При разрешаването на възникналите спорове двете български държави губят някои малки периферни територии, но за сметка на това запазват други по-важни.

В параграфа подробно са разгледани териториалните клаузи на Берлинския договор, и особено онези от тях, касаещи Княжество България и Източна Румелия.

Според договора българското етническо землище на Балканите е разпокъсано на 5 части, като само първите две от тях получават известна самостоятелност:

1. Княжество България (васално на Османската империя)
2. Източна Румелия (автономна провинция в състава на империята)
3. Македония и Одринско (върнати под пряката власт на султана)
4. Северна Добруджа (дадена на Румъния)
5. Поморавието (присъединено към Сърбия)

Според Берлинския договор Княжество България обхваща само Мизия (с Южна Добруджа) и Софийско (с Царибродско и Трънско), а Източна Румелия включва само Северна Тракия. Площта на Княжеството е 62 хил. кв. км., а на автономната провинция 35 хил. кв. км.

В параграфа е отделено специално внимание на приложените към договора карти на двете български държави, които са сравнително непознати у нас. Направен е и коментар на хода на преговорите по време на конгреса.

Параграф 3 **Заключителен коментар за Берлинския конгрес и Берлинския договор (и в частност за границите на България)**

В него са синтезирани основните изводи, направени на базата на изложената в главата фактология:

1. Възраженията на Австро-Унгария срещу обширните граници на Санстефанска България са главната причина за отхвърлянето на Санстефанския договор.

2. За България фатален момент е провалът на преговорите между Русия и Австро-Унгария след подписването на Санстефанския договор. Може би е било възможно да се намери някакво средно (компромисно) решение между проекта на граф Андраши и руския контрапроект (промеморията), но то така и не е постигнато, тъй като заради обтегнатите руско-австрийски отношения в началото на м. май 1878 г. преговорите са прекратени.

Тук трябва да се отбележи, че за българите проектът на граф Андраши и руският контрапроект (разглеждани поотделно) съвсем не са толкова неизгодни, колкото постановленията на Берлинския договор.

3. Тезата на някои историци, че тайните споразумения между великите сили преди началото на Берлинския конгрес до голяма степен предопределят решенията му (особено що се отнася до България), е правилна. По време на него е уточнена само съдбата на някои спорни територии (като например Софийския санджак) и са очертани точните нови граници на балканските държави.

4. В Берлин Русия получава важно съдействие по някои въпроси от страна на Германия (например що се отнася до присъединяването на гр. Варна и околността му към България).

5. Въпреки разпокъсването на българските земи в Берлин на 5 части все пак българската държава е възстановена и свобода получават близо 2/3 от българите (под една или друга форма), и това не може да не се оцени положително. Осъществен е идеалът на възрожденците за самостоятелна държава, макар и не що се отнася до границите на държавата. Създаването на България е ново начало и нова надежда за българите. Изгубените в полза на Сърбия и Румъния територии са периферни и не са от жизненоважно значение, а пред българите се създава възможността да се борят за бъдещо съединение на Княжество България с Източна Румелия, както и (в по-далечна перспектива) за освобождението и присъединяването на Македония и Одринска Тракия.

6. По време на Източната криза от 1875-1878 г. (и особено на Берлинския конгрес) българският въпрос е от първостепенно значение за великите сили, като с особено голямо внимание те гледат на определянето на границите на свободна България. Въпросът за границите на българската държава е от жизненоважно значение за тях и дори заплашва да стане повод за общоевропейска война. Той се превръща буквално (за пръв и последен път в новата българска история) в световен въпрос. За съжаление крайното решение на великите държави не съвпада с желанието на българите, защото представлява компромис, постигнат за запазване на мира.

Пета глава
ДЕТАЙЛНО ОЧЕРТАВАНЕ НА
ПЪРВОНАЧАЛНИТЕ ГРАНИЦИ НА КНЯЖЕСТВО
БЪЛГАРИЯ И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ ОТ
ДЕЛИМИТАЦИОННИТЕ КОМИСИИ ПРЕЗ 1878-1881 г.

Тази глава е изцяло посветена на дейността на делимитационните комисии след Берлинския конгрес. Тя е особено приносна, защото досега в българската историография дейността на комисиите не е разглеждана детайлно.

Главата се състои от 4 параграфа.

Параграф 1

Дейност на международните делимитационни комисии през 1878-1880 г.

В този параграф е разгледана дейността само на европейските делимитационни комисии, чиято задача е да очертаят границите подробно върху карти на самия терен.

В неговото начало комисиите са разгледани заедно, като са посочени техните общи черти – че те имат сходна структура (състоят се от по 7 души) и състав (включват военни), че действат по сходен начин (водят подробни протоколи на дейността си), че изработват схематични карти (крокита) с граничните трасета и пр. Накрая те обобщават дейността си в документи, наречени актове, в които много подробно е описана една или няколко граници. Основният принцип на комисиите е, че те прокарват границите главно по естествени природни бариери – например по вододели (т.е. по била на планини). Те имат правото при необходимост да извършват малки по размер промени в оригиналните берлински граници и често се възползват от него. Дейността им е бавна, защото се налага да обхождат терена, а това е свързано с големи трудности и рискове. Те разделят дадена граница на участъци, които обхождат последователно. През зимата не действат на терена, а подготвят документацията си. Работят главно с нови подробни руски топографски карти, изработени от Корпуса на руските топографи в България през 1877-1879 г., на базата на които изработват своите крокита.

Посочено е, че границите на Княжество България и Източна Румелия са определени на самия терен от общо 3 комисии – за границите на България, за южната граница на Източна Румелия и за границите на Сърбия, като е даден съставът на всяка от тях. Дейността на всяка от трите комисии е разгледана последователно и подробно в параграфа.

Първоначално е разгледана комисията за границите на Княжество България. Тя определя добруджанската и дунавската граници на България с Румъния, границата между Княжеството и Източна Румелия и границата между Княжество България и Османската империя в Македония. Посочени са всички гранични участъци, около които възникват спорове, и е изяснено какво окончателно решение вземат комисарите по спорните въпроси. По-нататък са разгледани трите заключителни акта на комисията, в които тя обобщава своята дейност – за границата на България с Румъния в Добруджа, за границата между Княжеството и Източна Румелия и за дунавската граница на България, границата между Княжество България и Османската империя в Македония и границата между Княжеството и Сърбия.

След това е разгледана дейността на комисията, занимаваща се с определянето на южната граница на Източна Румелия с Османската империя. Посочени са основните спорове относно граничното трасе и тяхното разрешаване, а накрая е разгледан и заключителният акт на комисията.

След това е разгледана дейността на комисията за границите на Сърбия. Тя определя границите на сръбската държава с Османската империя и с Княжество България.

Накрая е разгледана работата на комисията за определяне местоположението на моста над р. Дунав и на границата при гр. Силистра, която е допълнително създадена, за да разреши сложния спор къде точно ще преминава българо-румънската граница в близост до споменатия град. Тъй като тогава съществуват непреодолими различия по този въпрос между Русия и западните държави, комисията не постига никакъв резултат. Спорът е разрешен едва през 1880 г., когато на България е върната малка териториална ивица източно от Силистра с важния форт Ордо Табия.

Параграф 2

Дейност на балканските делимитационни комисии с българско участие през 1880-1881 г.

Параграфът е изцяло посветен на дейността на балканските делимитационни комисии с българско участие, чиято цел е да маркират (обозначат) на самия терен новите граници след приключването на дейността на европейските комисии. Той започва с делимитационната комисия за границата между Княжество България и Османската империя. После е разгледана комисията за границата между Княжеството и Източна Румелия. Накрая е отделено място за комисията за границата между Източна Румелия и Османската империя.

Параграф 3

Различията между първоначалните и окончателните берлински граници на Княжество България

В този параграф е засегнат един много важен въпрос, който досега не е разглеждан в българската историография – че съществуват различия (макар и малки по размер) между първоначалните и окончателните берлински граници на Княжество България. Причините за тях са главно две – използването от дипломатите на Берлинския конгрес на неточни австро-унгарски генералщабни картни листове от 1876 г. (послужили като основа на официалните карти към Берлинския договор) и желанието на европейските делимитационни комисии да осигурят някои стратегически преимущества на съседите на България. В параграфа местата, където съществуват такива различия, са подробно изброени и представени в табличен вид. Прави се изводът, че по-голямата част от различията са в ущърб на България, която за жалост не получава заради своите загуби равностойни по размер компенсации.

Параграф 4

Обобщение и изводи за дейността на международните и балканските делимитационни комисии

В него са синтезирани основните изводи, направени на базата на изложената в главата фактология:

1. Европейските делимитационни комисии извършват известни промени в първоначалните граници на Княжество България и Източна Румелия, определени на Берлинския конгрес. Те имат такива правомощия и се възползват от тях. Промените се извършват:

а) За да се поправят някои неточности и грешки в оригиналните берлински карти

б) За да се прокара по-естествена граница там, където тя е дадена твърде изкуствена съгласно Берлинския договор (например права линия да бъде заменена с линия по воводел)

в) За да се удовлетворят претенциите на съседите на Княжество България и Източна Румелия

Понякога промените са с доста значителен размер (например в Добруджа) – няколкостотин квадратни километра, но в повечето случаи те са малки.

2. Обикновено западните делегати отстояват интересите на съседите на Княжество България и Източна Румелия, а правата на българските държави се защитават от руските представители.

Често в хода на дейността на комисиите възникват спорове за дадени важни участъци от граничното трасе – например при гр. Силистра. Почти винаги те са между представителя на Русия от една страна и представителите на Османската империя и Англия от друга, които често имат твърде противоположни (и често даже взаимоизключващи се) възгледи. Австро-Унгария, Германия и особено Франция и Италия се стремят да бъдат посредници и арбитри за преодоляване на разногласията и изработват и предлагат собствени компромисни линии, които обикновено се приемат от спорещите страни.

3. В резултат на извършените от комисиите промени Княжество България претърпява известни териториални загуби, макар и с неголям размер (особено в Добруджа). В някои случаи то е компенсирано с други територии, но не във всички. Това показва, че ощетяването му продължава и след Берлинския конгрес.

4. В резултат на своята дейност всяка една от европейските комисии изработва акт (писмен документ) с подробно описание на всяка обходена от нея граница (с изключение на дунавската граница на Княжество България и на черноморските граници на Княжеството и на Източна Румелия), към който прилага едромасщабна карта с подробното гранично трасе, състояща се от определен брой листи.

5. В българската историческа наука съществува теза, че заради сърбите делимитационната комисия за определяне границите на Сърбия прокара неправилно сръбско-българската берлинска граница, в резултат на което Княжество България изгубва около 36-40 села.

6. Комисиите не успяват да разрешат абсолютно всички проблеми, поради което има противоречия и при работата на балканските борнажни комисии (например що се отнася до дунавската граница между България и Румъния). Същевременно възникват гранични спорове между България и нейните съседи, касаещи определени малки гранични участъци и територии, които възпрепятстват борнажа (маркирането) на някои от границите и предизвикват трайно влошаване на междусъседските отношения. Тези спорове са разрешени много трудно след цели десетилетия преговори и след създаването на множество смесени комисии.

7. Великите сили задължават балканските държави да сформират борнажни комисии, които да извършат маркиране на границите на самия терен на базата на извършеното от европейските комисии. Но не всички такива местни комисии са създадени веднага – така например подробното обозначаване на границите между България от една страна и Румъния и Сърбия от друга е осъществено едва в началото на 20 в. след ликвидирването на повечето от граничните спорове между споменатите държави.

Шеста глава
ГРАНИЦИТЕ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ
И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ В ПЕРИОДА 1879-1885 г.
СЪЕДИНЕНИЕ НА ДВЕТЕ БЪЛГАРСКИ ДЪРЖАВИ

Тази глава също разглежда много важни събития, сред които основното е Съединението от 1885 г. Особеното при тях е това, че те се случват след Освобождението, когато вече е налице свободна българска държава, която сама поема защитата над българите и се бори за осъществяването на техните национални възжелания.

Главата се състои от 5 параграфа.

Параграф 1
Външнополитически цели и териториални претенции на
Княжество България и неговите съседи в периода 1879-1886 г.

Този параграф не е голям, но за сметка на това е много важен. В него е обяснено, че главната цел на Княжество България след 1878 г. е да осъществи около себе си националното обединение на българския народ, разпокъсан от Берлинския договор на 5 части. Тогава първоначалната непосредствена задача е съединението на Княжеството с Източна Румелия, защото то се смята за най-лесно постижимо. Следващата цел на София е освобождението и придобиването на Македония и Одринско.

Реализирането на обединителната задача обаче съвсем не е лесно, защото Княжество България още в самото начало се сблъсква със силното противодействие на своите съседи Сърбия, Румъния и Османската империя. Те нямат никакъв интерес от националното обединение на българите, защото знаят, че то неизбежно ще засегне тяхната териториална цялост. През разглеждания период те се опитват да нанесат превантивни удари на Княжеството, чрез които да го обезсилят и да откъснат от него важни за себе си територии. Така например целта на Сърбия е да откъсне голяма част от Западна България. Османската империя от своя страна концентрира своите претенции върху Родопите, а Румъния желае да присъедини Южна Добруджа.

В периода 1879-1886 г. въпреки трудностите Княжество България укрепва вътрешно и успешно противодейства на аспирациите на своите съседи. Нещо повече – активизира своята външна политика и успява да се обедини с Източна Румелия, което безспорно е един крупен успех. Същевременно обаче то регистрира и някои териториални загуби, които за щастие са малки по размер – отстъпва форта Араб Табия до гр. Силистра на Румъния и Кърджалийско и Тъмръшко в Родопите на Османската империя. При тогавашните условия тези загуби се оказват неизбежни, но важното е че присъединяването на Източна Румелия ги компенсира напълно.

Параграф 2
Гранични спорове между Княжество България и
неговите съседи в периода 1879-1886 г.

В началото на параграфа са разгледани споровете между Княжество България и Сърбия. Започва се с данни за сръбската окупация на части от Западна България през 1878-1879 г. Проследена е подробно еволюцията на сръбските териториални претенции

към българските земи от този период (тогава сърбите претендират за цялото Поморавие, западната част на Софийско, Северна и Централна Македония и Видинско). Отделено е специално място на спора между Сърбия и Русия за една малка териториална ивица западно от гр. Кула, който е уреден в полза на България. След това е разгледана началната история на спора за т. нар. Бреговска ливада край р. Тимок до 1886 г. (той е разрешен окончателно едва през 1888 г.). По-нататък е отделено място на спора за двувластните имоти край границата, като са посочени позициите по него на двете спорещи държави. След това подробно са проследени усилията за постигане на цялостно споразумение по всички погранични въпроси между България и Сърбия, каквото за жалост така и не е изработено.

По-нататък в параграфа е разгледан спорът между България и Румъния за форта Араб Табия край гр. Силистра, който е разрешен едва през 1886 г., след като румънците едностранно окупира форта и българите са принудени да приемат новото статукво.

В края на параграфа накратко са разгледани граничните спорове между Княжество България и Източна Румелия. Макар да изглеждат малко парадоксално, те наистина съществуват. В случая става дума за спорове между различни погранични села (разположени главно край Стара планина) за границите на техните землища.

Параграф 3

Гранично-териториални проблеми на Източна Румелия (1878-1885 г.)

В параграфа подробно са разгледани проблемите, пред които е изправена след създаването си втората българска държава Източна Румелия. В общи линии те се изразяват в това, че тя не успява да установи контрол над части от своята южна родопска периферия. Налице са успешни и неуспешни опити за отделяне на някои южни части от провинцията.

През 1878 г. е предотвратен (с помощта на четата на капитан Петко войвода) опит на Османската империя да завземе неправомерно областта Източен Рупчос, а през 1880 г. е осуетен опит на Кърджалийско да се отцепи. Но още през 1878 г. двете периферни територии Бабяк и Тъмръш се отделят фактически от провинцията и това положение се запазва до нейния край.

Параграф 4

Съединение на Източна Румелия с Княжество България (1885 г.)

Параграфът е изцяло посветен на Съединението от 6 септември 1885 г. Започва с проследяването на подготовката за акта, а после разглежда и самият акт.

По-нататък са разгледани позициите на Османската империя, великите сили и балканските държави спрямо Съединението, които като цяло са отрицателни. Особено остра е реакцията на Сърбия, която предявява териториални претенции към България, защото според нея чрез Съединението тя нарушава равновесието на Балканите. Тези претенции са разгледани подробно в параграфа.

След това е проследена накратко Сръбско-българската война от ноември 1885 г., като е наблегнато на мирните преговори в Букурещ.

Важно място в параграфа е отделено на българо-турските преговори, и в частност на мястото на териториалните въпроси в тях. След Съединението Високата порта настоява да получи като компенсация Кърджалийско, Тъмръшко и гр. Бургас, но накрая се отказва от Бургас поради упоритата съпротива на българите.

По-нататък е отделено място на Топханенския акт от 5 април 1886 г., чрез който Съединението е окончателно узаконено като персонална уния. Съгласно него България отстъпва на Османската империя Кърджалийско и Тъмръшко.

Накратко е коментирано голямото значение на Съединението – чрез него България удвоява площта си, повишава значението си на Балканите и успешно реализира първият етап от своята борба за национално обединение на българския народ.

Накрая подробно е разгледана дейността на делимитационната българо-турска комисия от 1886 г., имаща за задача да очертае новата родопска граница на самия терен. Посочени са основните спорни въпроси между делегатите. Отделено е внимание на оригиналните карти на комисията, върху които е очертано новото гранично трасе.

Параграф 5 Обобщение за периода 1879-1886 г.

В него са синтезирани основните изводи, направени на базата на изложената в главата фактология:

1. През разглеждания период главната външнополитическа цел на Княжество България е реализацията на националното обединение на българския народ. Непосредствената му задача е осъществяването на първата стъпка по пътя към обединението – съединението между Северна и Южна България.

2. Тогава съседите на България имат гранични и териториални претенции към нея и се стремят да я отслабят, за да възпрепятстват реализацията на плановете ѝ.

3. През разглеждания период България има остри гранични спорове със Сърбия (заради Бреговската ливада и двувластните имоти) и Румъния (заради форта Араб Табия). За разрешаването им са създадени много смесени комисии. Като цяло позицията на България тогава е, че може да се направи размяна на малки погранични участъци, но съседите ѝ не споделят това мнение. Споровете са урегулирани с цената на много усилия едва през 1886-1888 г.

С Османската империя подобни спорове липсват. Малко парадоксално, но тогава има противоречия между Княжеството и Източна Румелия (макар и съвсем малки).

4. Тогава Източна Румелия реално не може да установи контрол над югозападната част от територията си, където от нея де факто се отцепват Тъмръш и Бабяк. Въпреки проблемите си все пак тя успява да предотврати загубата на Източен Рупчос и Кърджалийско.

5. През разглеждания период е осъществено едно от най-крупните събития в новата българска история – Съединението на Княжество България с Източна Румелия. Срещу него първоначално се обявяват почти всички западни и балкански държави, но те не успяват да възстановят статуквото. Последниците от Съединението са много важни – българската държава става двойно по-голяма и силна и се превръща в главен балкански фактор.

6. На Съединението най-остро се противопоставя Сърбия, която се опитва да се възползва от случая, за да откъсне части от Западна България. Но благодарение на силата на българския дух плановете ѝ се провалят.

7. Османската империя се възползва от Съединението, за да окупира Кърджалийско и Тъмръшко – два стратегически важни района в Родопите, към които тя отдавна има претенции. В хода на последвалите турско-български преговори тя

настоява към нея да бъде присъединен още и гр. Бургас, но това категорично е отхвърлено от българските власти.

8. С т. нар. Топханенски акт от 6 април 1886 г. Съединението е уредено като лична уния – българският княз става генерал-губернатор на Източна Румелия. То е узаконено окончателно едва през 1909 г. след обявяването на независимостта на България. Според документа от 1886 г. България отстъпва на Османската империя Кърджалийско и Тъмръшко.

9. През лятото на 1886 г. българо-турска делимитационна комисия установява новата родопска граница на самия терен. В хода на дейността ѝ възникват някои спорове, но те сравнително бързо са преодоляни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В него се правят няколко важни обобщения. То включва три параграфа:

Параграф 1

Заключителна характеристика на границите и териториалния обхват на България в периода 1870-1886 г.

Първият параграф започва с обобщение за видовете граници на България през периода 1870-1886 г. Посочено е, че те биват протодържавни и държавни.

Следва обобщение за възгледите за границите на България на българите, балканските държави и великите сили. Отбелязано е, че българите искат създаването на голяма по размери българска държава, докато всички останали желаят малка България.

По-нататък промените в границите и териториалния обхват на България през разглеждания период 1870-1886 г. са проследени още веднъж накратко в хронологичен ред.

Следва кратко обобщение за дейността на делимитационните комисии. Посочено е, че те са два вида – на великите сили и на балканските държави (с българско участие).

Особено важна е характеристиката на отделните граници на България през разглеждания период – с Османската империя, Сърбия, Румъния, Черно море, Егейско море и Източна Румелия. Те са обособени в две групи – трайни и нетрайни. В специална таблица (включена в приложението) са дадени техните дължини.

В края на параграфа е направено обобщение за промените в площта на България през разглеждания период, данните за които са дадени в табличен вид в приложението.

Параграф 2

Общи изводи за промените в границите и териториалния обхват на България през разглеждания период и значението им за съдбата на страната

Този параграф е особено важен, защото е посветен на основните изводи за промените (и съдбата) на границите на България през разглеждания период 1870-1886 г.

В периода 1870-1886 г. България претърпява значителни гранично-териториални промени (подробно разгледани в труда), което има големи последици за нейната съдба, и всъщност дори я предопределя. Защото едва ли ще бъде преувеличено да се заяви, че практически именно от границите и от териториалния обхват на една държава зависи

всичко останало, с което тя разполага – икономическа и военна мощ, военно-стратегическо значение, демографски потенциал, политическа тежест и пр.

Първоначалните български успехи (Екзархията, Цариградска и Санстефанска България) са последвани от сериозен крах (Берлинска България). В Берлин успехите от периода 1870-1878 г. са заличени с едно драсване на перото. Това е един много тежък удар за българите, които след конгреса нямат друг избор, освен да подновят борбата си за голяма единна национална държава. И те правят каквото могат в тежките следвоенни условия. Последниците от берлинския удар частично са преодоляни чрез Съединението от 1885 г., но някои от тях продължават да оказват влияние върху българите и до днес.

Както вече бе изяснено, главната цел на българите през втората половина на 19 в. е създаването на голяма България. Опитите това да се постигне обаче в крайна сметка се провалят. Постигнати са само частични успехи – освобождение само на част от българското етническо землище (Мизия, Софийско и Северна Тракия). Те наистина не могат да се умаловажат, но съвсем не са онова, което българите желаят и за което дълго време се борят.

За съжаление по онова време международните условия не позволяват създаването на голяма обединена българска държава. Срещу нея се обявяват както балканските държави (включително и Османската империя), така и западните велики сили (поради редица причини българските земи се явяват пресечна точка на интересите на множество държави и народи), а българите не притежават необходимите ресурси и възможности (включително и с помощта на Русия), за да наложат нейното създаване въпреки всички пречки. Така се стига до разпокъсването на техните земи, наложено им от великите сили в Берлин през 1878 г.

В резултат на българските усилия след много перипетии действително се създава (с външна помощ) самостоятелна българска държава, но тя няма границите, които българите желаят. След Берлинския конгрес Княжество България има твърде ограничена територия (и потенциал) и му е трудно да се справи дори с претенциите на своите съседи, то не е в състояние да провежда активна обединителна политика дълго време. Съединението през 1885 г. (инициирано обаче главно от румелийските българи) наистина е голям успех, но за съжаление си остава единственото по-сериозно българско постижение след Берлинския конгрес. Просто редуцирана България има ограничени ресурси и не може да се пребори със съпротивата на своите съседи (и с великите сили), които упорито се борят срещу засилването ѝ първоначално поединично, а по-късно и чрез коалиции (особено през 20 в.).

През периода 1870-1878 г. е налице сблъсък между две концепции – българската за голяма България и тази на българските противници за малка България. Поради численото си превъзходство и по-големите си възможности противниците надделяват (българите са принудени да отстъпят). В периода 1879-1886 г. обаче сблъсъкът се разгаря с нова сила. А промените в границите на България в периода 1878-1886 г. са резултат именно от този сблъсък.

Параграф 3 Бъдещи задачи

В този параграф е отбелязано, че е много важно по-нататък да бъдат открити и изследвани (поради спецификата на темата) някои оригинални стари карти, липсващи досега у нас, които авторът на труда за съжаление не успя да намери лично. Те се съхраняват в чуждестранни архиви. Успешното им издирване (заедно с прилежащите

към тях документи) ще доведе до окончателното изясняване в най-дълбоки детайли на проблематиката, разгледана в настоящия труд. То ще допринесе и за премахването на почти всички съществуващи в момента неясноти около границите на нашата страна през разглеждания период. След осигуряването на картите, тяхното анализиране и популяризиране, вече ще е необходимо да се пристъпи към следващият етап от проучването на границите на България – изследване на периода 1887-1912 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ

То съдържа 5 специални таблици и 34 исторически карти, изработени лично от автора на труда, които заслужават специално внимание.

Таблиците са допълнение към текста и съдържат важни статистически данни (например за площта на България и на някои други държави и територии).

Картите илюстрират почти всички важни въпроси, засегнати в труда. Повечето от тях дават подробно дадено гранично трасе, а останалите са посветени на други проблеми, свързани с границите на България през разглеждания период. Значителна част от тях изобразяват проблеми, които изобщо не са картирани досега у нас. Останалите, засягащи вече картирани от други автори проблеми, премахват много съществуващи в старите карти грешки и непълноти и като цяло дават нещата много по-точно. Подробността и максималната информативност на картите са друга тяхна силна страна.

Всички изброени особености превръщат картите във важна приносна част от труда, без която той би изгубил значителна част от своята стойност.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Трудът съдържа цялата обширна фактология за границите на България през разглеждания период, събрана от автора, което му придава справочен характер (за интересувания се от тази проблематика читател). В много от случаите става дума за факти, които са слабо познати или дори изобщо не са познати у нас. Освен това в него са включени много части от чуждестранни документи (главно описания на граници), преведени за пръв път на български език от автора.

2. В него се разграничава съществуването на два вида граници на България през разглеждания период – протодържавни и държавни, като подробно се изяснява разликата между тях (след като се посочва съществуването на протодържавни образувания и на държави, между които има съществени различия). Отбелязано е, че при част от границите на протодържавите (Екзархията и Цариградска България) е налице поливариантност (дадени участъци от тях могат да бъдат изобразени най-малко по два различни начина, които обаче са равностойни помежду си).

3. Трудът изяснява подробно трасетата на границите на България през разглеждания период, които са нанесени върху нови карти, изработени от автора.

4. Повечето от новите авторски карти, включени в труда, представляват особен принос, защото картират въпроси и проблеми, свързани с границите ни, които изобщо не са разглеждани и картирани досега у нас.

5. Трудът разглежда подробно различните проблеми и спорове, свързани с границите на България през разглеждания период. Той посочва и премахва различни грешки и непълноти що се отнася до картирането им, допуснати от по-стари автори, а също така опровергава някои погрешни възгледи, свързани с отделни български граници или териториални обхвати.

6. За пръв път у нас отделя специално внимание на оригиналните карти, приложени към различните разгледани в труда международни актове и договори, които са подробно анализирани (изяснен е техният произход и тяхното значение).

7. Той изяснява важният факт, че през 1876-1878 г. дипломатите, очертаващи границите на България, за жалост винаги използват при своята работа неточни карти, което си има своите (негативни) последствия.

8. Посочва фактът, че между границите, очертани при подписването на даден договор, и окончателните граници, очертани на самия терен от делимитационна комисия, често има разлики, при това някои от тях доста съществени.

9. Тъй като границите определят териториалния обхват и съответно площта на една държава, в труда са включени и подробни статистически данни за промените в площта на България след всяка промяна в нейните граници през разглеждания период, получени от автора чрез компютърна програма. Включени са данни и за дължините на отделните граници на страната. Досега у нас такива подробни данни липсваха.

ТЕОРЕТИЧНА И ПРАКТИЧЕСКА ЗНАЧИМОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Трудът разглежда проблем с общонационална значимост, което му придава особена важност (не е посветен на даден регион, а проследява цялостната съдба на страната ни, изследвайки всички нейни граници през разглеждания период).

Поради своята специфична структура той може да послужи като модел при написването на подобни монографии, посветени на следващите етапи от развитието на границите на България в Ново време.

Може да послужи и при подготовката на учебници по история и на исторически карти и атласи, предназначени за ученици и студенти (ще помогне за създаването на по-точни учебни пособия чрез посочването и премахването на някои масово разпространени в момента грешки при картирането на границите на България).

Трудът ще бъде от полза не само на представителите на образованието и науката, занимаващи се професионално с история, но и на по-широк кръг от хора (включително и чужденци), проявяващи интерес към новата история на България. Поради неговия отчасти интердисциплинарен характер, той може да послужи още и на географи, геополитици, политолози, военни и пр. специалисти от други сфери извън историята.

**ПУБЛИКАЦИИ НА ДРАГОМИР ЙОРДАНОВ
ПО ТЕМАТА НА НЕГОВИЯ ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД**

1. „Стара планина като политическа граница в Ново време”. В: „Известия” на Регионален исторически музей-Габрово, том II за 2014 г., Велико Търново, 2015, с. 278-307.
2. „Проектът на княз Черкаски за „Голяма България”. В: „Геополитика и геостратегия”, кн. 1 / 2016, с. 139-146.
3. „Руски планове за очертаване на границите на Санстефанска България на самия терен” В: „Епохи”, Т. XXIV (2016), книжка 1, с. 82-92.
4. „Въпросът за границите на свободна България по време на мисията на Драган Цанков и Марко Балабанов в Западна Европа и Русия през 1876 г.” В: „България, българите и Европа – мит, история и съвремие”, томът за 2014 г. (под печат).
5. „Западни проекти за прекрояването на Балканите от 1875-1876 г. и мястото на България в тях”. В: „Балканите-език, история, култура”, томът за 2015 г. (под печат).
6. „Руски проект за промени в Санстефанския договор от май 1878 г.“. В: „България и българите – история и култура (XVIII – XX век)” (сборник, посветен на 80-годишнината от рождението на доц. д-р Георги Плетнъв, който трябва да излезе през 2016 г.) (под печат).